

UOT 581:9**SUMQAYITÇAY HÖVZƏSİ FLORASININ TƏHLİLİ****E.M.QURBANOV, D.B.MƏMMƏDOVA, A.A.AXUNDOVA***Bakı Dövlət Universiteti**elshad_g@rambler.ru*

«Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı» və digər proqramda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsində bitki ekosistemində təbii floranın öyrənilməsi böyük əhəmiyyətə malikdir.

Sumqayıtçay hövzəsinin florasının həmin proqrama müvafiq olaraq araşdırılması qarşıya məqsəd kimi qoyulmuşdur.

Bu məqsədlə tərəfimizdən 2012-2014-cü illərdə hövzə ərazisinin səciyyəvi fitosenozları araşdırılmış, herbarilər toplanmış və sistemləşdirilmişdir.

Açar sözlər: flora, fitosenoz, areal, halofit, kserofit, takson, endemik.

Hövzənin florasından toplanmış herbarilərə, eləcə də «Флора Азербайджана», «Флора Кавказа», «Флора СССР» və «S.K.Çerepanov» [3, 6,7, 8] adlı təyinedicilərə əsaslanmaqla «Sumqayıtçay hövzəsi florasının konspekti» hazırlanmışdır. Toplanmış bitki növləri sistemativ taksonlar (cins, fəsilə, sinif və şöbə) biomorfoloji, coğrafi, ekoloji təhlil edilmiş, hövzə florasının strukturası, Azərbaycan və Abşeron florası ilə müqayisəsi, eləcə də sistemativ göstəricilər (fəsilələr və cinslərə görə) endemik, nadir və nəslə kəsilməkdə olan növlər araşdırılmışdır [1, 4]. Toplanan növlər «Azərbaycan florası»na [7] görə təyin edilmiş və S.K.Çerepanova [9] əsasən dəqiqləşdirilmişdir.

Tədqiqat nəticəsində Sumqayıtçay hövzəsinin florasında 116 fəsilə və 580 cinsdə təmsil olunmuş, 1493 ədəd növün yayılması müəyyənləşdirilmişdir (cədvəl 1). Cədvəldə əks olunduğu kimi tədqiqat ərazisində 23 növ ali sporlu, 11 növ çılpaqtoxumlu və 1459 növ örtülütoxumlu bitki yayılmışdır.

Aydın olmuşdur ki, regionda örtülütoxumlu bitkilər hövzə florasında 97,8%-lə üstünlük təşkil edirlər.

Hövzənin florasına aid olan taksonlar Azərbaycan, Abşeron yarımadasının florası ilə müqayisə edilmişdir (cədvəl 2, 3).

Cədvəl 1

Sumqayıtçay hövzəsi florasının sistematik strukturası

№	Bitki qrupları	Fəsilələr		Cinslər		Növlər	
		sayı	ümumi saya görə %-lə	sayı	ümumi saya görə %-lə	sayı	ümumi saya görə %-lə
1.	Alisporlular	9	7,8	14	2,4	23	1,5
2.	Çılpaqtoxumlular	4	3,4	6	1,0	11	0,7
3.	Örtülüttoxumlular:	103	88,8	560	96,6	1459	97,8
	a) birləpəlilər	23	19,8	111	19,1	355	23,8
	b) ikiləpəlilər	80	69,0	449	77,5	1104	74,0
	Cəmi:	116	100	580	100	1493	100

Cədvəl 2

Sumqayıtçay florasındaki taksonların və biomorfların Azərbaycan florası ilə müqayisəli göstəriciləri

Taksonlar və biomorflar (həyatı formalar)	Sumqayıtçay florası		
	Növlərin miqdarı	Növlərin miqdarı	Azərbaycan florasına görə, %-lə
Fəsilələr	125	116	92,8
Cinslər	930	580	62,4
Növlər	4500	1493	33,2
Ağaclar	107	45	42,0
Ağac-kollar, kollar, kol-ağaclar, kollianlar, yarımkollar, kolcuqlar, yarımkolcuqlar	328	146	44,5
Otlar (çoxillik, soğanaqlı, çoxillik-ikillik, ikiillik, birillik, bir-ikiillik)	4065	1302	32,0

Cədvəl 3

Sumqayıtçay hövzəsi florasında sistematik taksonların Abşeron yarımadasının florasına görə müqayisəsi

№	Taksonlar	Abşeron yarımadası florası	Sumqayıtçay hövzəsi florası
1.	Fəsilələr	69	116
2.	Cinslər	31	580
3.	Növlər	511	1493

Sumqayıtçay hövzəsi florasında əsas fəsilələr, cins və növlərin sayına görə analiz edilmişdir (cədvəl 4).

Cədvəl 4

Sumqayıtçay hövzəsi florasında əsas fəsilələr, cins və növlərin sayına görə göstəricilər

№	Fəsilələr	Cinslər		Növlər	
		sayı	sayına görə, %-lə	sayı	sayına görə, %-lə
1.	Poaceae Barnhart.	68	11,7	171	11,5
2.	Fabaceae Lindl.	29	5,0	167	11,2
3.	Asteraceae Dumort.	64	11,0	152	10,2
4.	Brassicaceae Burnett.	39	6,7	93	6,3
5.	Caryophyllaceae Juss.	24	4,4	69	4,6
6.	Rosaceae Juss.	22	3,8	62	4,1
7.	Ranunculaceae Juss.	18	3,1	53	3,5
8.	Chenopodiaceae Vent.	23	4,0	52	3,5
9.	Cyperaceae Juss.	9	1,6	51	3,4
10.	Lamiaceae Lindl.	21	3,6	47	3,2
11.	Apiaceae Lindl.	31	5,3	46	3,1
12.	Liliaceae Juss.	12	2,1	46	3,1
13.	Scrophulariaceae Juss.	13	2,2	39	2,6
14.	Orchidaceae Juss.	16	2,8	35	2,3
15.	Polygonaceae Juss.	7	1,2	22	1,5
16.	Crassulaceae DC.	3	0,5	16	1,1
17.	Salicaceae Lindl.	2	0,3	13	0,9
18.	Campanulaceae Juss.	3	0,3	13	0,9
19.	Papaveraceae Juss.	3	0,3	11	0,7
	Əsas fəsilələr	407	70,2	1158	77,6
	10-1 növlə təmsil olunan fəsilələr	173	29,2	335	22,4
	Cəmi:	580	100	1493	100

Analizə əsasən Sumqayıtçay hövzəsi florasında *Poaceae* (171), *Fabaceae* (167), *Asteraceae* (152), *Brassicaceae* (93) və s. fəsilələrinin daha çox növlərlə təmsil olunduğu məlum olmuşdur. Ən az növlə təmsil olunan fəsilələr isə 10-1 növlə təmsil olunaraq cəmi 335 olub, ümumi növlərin 22,4%-ni təşkil edir.

Sumqayıtçay hövzəsi florasında daha çox növlərlə təmsil olunan cinslər analiz edilmiş, alınan nəticələr 5 sayılı cədvəldə öz əksini tapmışdır.

Cədvəl 5

Sumqayıtçay hövzəsi florasında daha çox növlərlə təmsil olunan cinslər

№	Cinslər	Növlərin sayı	Növlərin sayına görə, %-lə
1.	Carex L.	38	6,6
2.	Astragalus L.	31	5,3
3.	Ranunculus L.	20	3,4
4.	Allium L.	19	3,3
5.	Vicia L.	15	2,8
6.	Poa L.	13	2,2

7.	Sedum L.	13	2,2
8.	Veronica L.	13	2,2
9.	Orobancha L.	13	2,2
10.	Festuca L.	12	2,1
11.	Orchis L.	12	2,1
12.	Chenopodium L.	11	1,9
13.	Silene L.	11	1,9
14.	Euphorbia L.	11	1,9
15.	Salix L.	10	1,7
16.	Rosa L.	10	1,7
17.	Medicago L.	10	1,7
18.	Trifolium L.	10	1,7
19.	Alopecurus L.	9	1,6
20.	Bromus L.	9	1,6
21.	Gagea Salisb.	9	1,6
22.	Rumex L.	9	1,6
23.	Geranium L.	9	1,6
24.	Galium L.	9	1,6
25.	Campanula L.	9	1,6
26.	Senecio L.	9	1,6
Çox növlə təmsil olunan cinslər		344	59,4
8-1 növlə təmsil olunan cinslər		236	40,6
Cəmi:		580	100

5 sayılı cədvəldə əks olunduğu kimi hövzə florasında ən çox növlərlə təmsil olunan cinslər 38-10 növü əhatə edir. Burada növlərin sayına görə *Carex L.* cinsi (38), *Astragalus L.* (31), *Ranunculus* (20), *Allium* (19), *Vicia* (16) üstünlük təşkil edirlər.

Biomorfoloji təhlilə əsasən aydın olmuşdur ki, hövzə florasında bitki növlərinin həyatı formalarına görə floristik tərkibdə fanerofitlər (144 növ), xamefitlər (66 növ), hemikriptofitlər (519 növ), kriptofitlər (340 növ) və terofitlərə (424 növ) təsadüf edilir (cədvəl 6).

Cədvəl 6

Sumqayıtçay hövzəsi florasında bitkilərin həyatı formaları (Raunkierə görə, 1934)

№	Həyatı formalar	Növlərin sayı	Növlərin ümumi sayına görə, %-lə
1.	Fanerofitlər	144	9,6
2.	Xamefitlər	66	4,4
3.	Hemikriptofitlər	519	34,8
4.	Kriptofitlər	340	22,8
5.	Terofitlər	424	28,4
Cəmi:		1493	100,0

Hövizənin florasında bitkilərin həyatı formaları üzrə növ tərkibinin təhlilindən müəyyən edilmişdir ki, fitosenozlarda çoxillik otlar 770 növ, birillik otlar 372 növ, ikiilliklər 53 növ, ağaclar 45 növ, kollar 77 növ və s. növlərlə təmsil olunur (cədvəl 7).

Cədvəl 7

**Sumqayıtçay hövzəsi florasında bitkilərin həyatı formaları
(İ.Q.Serebryakova görə, 1964)**

№	Həyatı formalar	Növlərin sayı	Növlərin ümumi sayına görə, %-lə
1.	Ağaclar	45	3,0
2.	Ağac-kollar	14	0,9
3.	Kollar	77	5,2
4.	Kol-ağaclar	4	0,3
5.	Kol-lianlar	4	0,3
6.	Yarımkollar	15	1,0
7.	Kolcuqlar	14	0,9
8.	Yarımkolcuqlar	18	1,2
9.	Çoxillik otlar	770	51,6
10.	Soğanaqlılar	62	4,1
11.	Çoxillik-ikiilliklər	14	0,9
12.	İkillik	53	3,6
13.	Birillik	372	24,9
14.	Bir-ikiillik	31	2,1
	Cəmi:	1493	100,0

Sumqayıtçay hövzəsinin florasının coğrafi areal tipləri və siniflərinə görə təhlili A.A. Qrossheymə və müasir nomenklaturaya əsasən verilmişdir (cədvəl 8).

Cədvəl 8

**Sumqayıtçay hövzəsi florasının areal tiplərinin təsnifatı
və növlərin miqdarı**

№	Areal tipləri	Növlər	
		sayı	ümumi sayına görə, %-lə
1.	Qədim (üçüncü dövr)	61	4,1
2.	Boreal	425	28,6
3.	Bozqır	19	1,3
4.	Qədim Aralıq dənizi	644	43,1
5.	Səhra	69	4,6
6.	Qafqaz	246	16,5
7.	Adventiv	9	0,6
8.	Kosmopolit	6	0,4
9.	Müəyyən olunmayan	14	0,9
	Cəmi:	1493	100

8 sayılı cədvəldən görüldüyü kimi areal tipləri üzrə – Qədim Aralıq dənizi – 644 növ, boreal – 425 növ, Qafqaz – 246 növ və s. siniflərdən ibarətdir. Lakin 14 növün areal tipləri müəyyən olunmamışdır ki, bu da hövzə florasının 0,9%-ni təşkil edir.

Cədvəl 9

Sumqayıtçay hövzəsi florasındakı endemiklər və «Qırmızı Kitab»a daxil edilmiş bitki növlərinin Azərbaycan florası ilə müqayisəsi

Endemiklərin arealı	Azərbaycan florasında		Sumqayıtçay hövzəsi florasında	
	sayı	%-lə	sayı	%-lə
Qafqaz	560	52,5	214	66,7
Azərbaycan	240	22,5	45	14,0
«Qırmızı Kitab»	266	25,0	62	19,3

Araşdırmalara əsasən tədqiq olunan hövzə florasının ərazisində cəmi 259 növ endemik müəyyənləşdirilmişdir ki, bundan 214 növü Qafqaz və 45 növü isə Azərbaycan areallı növlərdir [5]. O cümlədən, Qafqaz areallı bitkilər 45 fəsilə, 119 cins və 214 növdən təmsil olunur (cədvəl 9).

Hövzədə qeydə alınmış bitki növlərindən 62 növ Azərbaycanın «Qırmızı Kitab»ına daxil edilmişdir [1].

Hövzənin florasının ekoloji qruplara əsasən təhlilindən (cədvəl 10) görünür ki, region florasında kserofitlər 663 növ, mezofitlər 396 növ, mezofitlər 318 növ, hidrofitalər 61 növ və halofitalər 55 növlə təmsil olunur.

Cədvəl 10

Sumqayıtçay hövzəsi florasının ekoloji qruplara görə tərkibi

№	Ekoloji qruplar	Növlərin	
		sayı	ümumi sayına görə, %-lə
1.	Kserofitlər	663	44,4
2.	Mezokserofitlər	396	26,5
3.	Mezofitlər	318	21,3
4.	Hidrofitalər	61	4,1
5.	Halofitalər	55	3,7
	Cəmi:	1493	100

Sumqayıtçay hövzəsi florasının təhlili fitosenozların araşdırılması və ərazinin bitki örtüyünün qorunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Qırmızı Kitabı: Nadir və nəsli kəsilməkdə olan bitki və göbələk növləri. İkinci nəşr. Bakı: Şərq-Qərb, 2013, 676 s.
2. Axundova A.A. Abşeron yarımadasının flora və bitkiliyi. Avtoref. Fəlsəfə dokt., Bakı, 2012, 23 s.

3. Azərbaycan florasının lüğəti. Akad. V.C.Nasıyev və b.е.n. T.E.Qasımovanın müəllifliylə. Bakı: Elm, 2008, 272 s.
4. Qurbanov E.M. Ali bitkilərin sistematikasını. BDU-nun nəşriyyatı, Bakı, 2009, 420 s.
5. Ахундов Г.Ф. Эндемы флоры Азербайджана. Автореф. дис. докт. биол. наук. Баку, 1973, 44 с.
6. Гроссгейм А.А. Флора Кавказа. М. Л., Наука, тт. I-VII, 1959-1967.
7. Флора Азербайджана. Баку: АН Азерб. ССР, 1950-1961, т. I-VIII.
8. Флора СССР. М.-Л., АН СССР, 1934, 1960, т.т. I-XXX.
9. Cherepanov S.K. Vascular Plants of Russia and Agyosent States of the Former USSR. North American Branch, Cambridge University Press. 1995, 992 p.

АНАЛИЗ ФЛОРЫ БАССЕЙНА РЕКИ СУМГАИТЧАЙ

Э.М.ГУРБАНОВ, Д.Б.МАМЕДОВА, А.А.АХУНДОВА

РЕЗЮМЕ

В результате проведенных исследований по изучению флоры бассейна реки Сумгаитчай в 2012-2014 годах на этой территории исследованы фитоценозы, собраны и систематизированы гербарии. Во флоре бассейна выявлены 116 семейств, 580 родов и, относящихся к ним 1493 видов растений (из них 1459 покрытосемянных).

Наибольшее количество видов относятся к следующим семействам: *Poaceae* – 171, *Fabaceae* – 167, *Asteraceae* – 152, *Brassicaceae* – 93 и др. видов. Во флоре бассейна выявлены 259 эндемиков, из которых 214 видов Кавказа и 45 эндемиков Азербайджана.

Ключевые слова: флора, фитоценоз, ареал, голофит, ксерофит, таксон, эндемик

ANALYSIS OF THE FLORA OF SUMGAITCHAY BASIN

E.M.GURBANOV, D.B.MAMMADOVA, A.A.AKHUNDOVA

SUMMARY

As a result of the researches on the flora of Sumgaitchay Basin in 2012-2014 years, phytosenosis of this territory was studied, its herbarium was collected and systematized. 116 families, 580 genes and 1493 related species (1459 species from them are angiosperms) have been established.

Most number of species belong to the following families: *Poaceae* – 171, *Fabaceae* – 167, *Asteraceae* – 152, *Brassicaceae* - 93 and others. 259 endemics (214 species of them are Caucasus endemics and 45 species of them are Azerbaijan endemics) in the flora of the Basin were revealed.

Key words: flora, phytocenosis, areal, halophyte, xerofit, taxon, endemic

Redaksiyaya daxil oldu: 10.04.2015-ci il

Çapa imzalandı: 23.06.2015-ci il.